

**Драматизм художнього мислення Лесі Українки
(на матеріалі поезії «Грішниця»)***Роботу виконано на кафедрі теорії літератури
та зарубіжної літератури ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті досліджено поняття драматизму як домінуючої риси творчості Лесі Українки, зокрема лірики. З'ясовано причини та джерела виникнення драматичного мислення письменниці.

Ключові слова: драматизм, конфлікт, лірика, діалектика мислення, взаємодія родів літератури.

Левчук Ю. А. Драматизм художественного мышления Леси Украинки (на материале поэзии «Грешница»). В статье исследуется понятие драматизма как основной черты творчества Леси Украинки, в частности лирики. Выясняются причины и истоки возникновения драматического мышления писательницы.

Ключевые слова: драматизм, конфликт, лирика, диалектика мышления, взаимодействие родов литературы.

Levchuk Yu. O. Dramatization of Lesya Ukrainka's Artistic Thinking (on the Material of Poetry «Sinful Woman»). In the article is researched the concept of dramatization as the predominant feature in the Lesya Ukrainka's lyrics. There are found out motives and sources of the rise of writer's dramatization of thinking.

Key words: dramatization, conflict, lyrics, dialectics of thinking, interaction kinds of literature.

Постановка наукової проблеми та її значення. Поняття «драматизм» універсальне для всіх трьох родів літератури, адже згідно зі словниковим визначенням, цей термін означає «загострену напруженість дії певного художнього твору будь-якого роду літератури» [6, 210]. Це засвідчує те, що лірика як рід літератури загалом і як частина творчого доробку окремого письменника зокрема може характеризуватися певними рисами драматичності. Очевидно, рівень прояву таких рис може бути по-різному представлений у різних авторів, що, мабуть, залежить від багатьох факторів, таких як: життєві обставини, індивідуальна авторська манера, особисті уподобання тощо.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Досліджуючи життєвий і творчий шлях Лесі Українки, чимало дослідників більшою чи меншою мірою звертали увагу на те, що лірика письменниці насичена чимось більшим, ніж просто суб'єктивними миттєвими переживаннями. Її поезію не можна назвати легким читвом, адже вона за своєю суттю суперечлива, інтелектуальна, насичена філософськими ідеями, які часто суперечать одна одній. А це свідчить про те, що авторка у процесі творчості шукала істину буття, шукала розв'язання проблем сучасного їй суспільства. Часто можна почути судження, що «поезія – це монолог душі». Маючи на увазі Лесю, це не так, адже її вірші – це ніби діалоги між самою поетесою і ще якимось невидимим співбесідником, з яким вона полемізує. Це підтверджують слова І. Дзюби: «чимало творів Лесі Українки є по суті принципово “нескінченою розмовою”, яка триває в душі читача, і моральний вибір мусить робити він сам. Мабуть тут одна із причин її звертання до драматургічних форм, потяг до яких відчувається вже і в ранній ліриці й поступово зростає – в діалогізації, в розгалуженій рефлексії» [4, 179]. Доля Лесі Українки була дуже складною, тому, як зазначив М. Зеров, «виношена й утворена в цих обставинах лірика, природна, як крик болю й туги, неприкрашений, непідроблений голос серця, по суті, є щось більше, ніж звичайна “лірична поезія”, – є те, що хорошим словом уживалося колись “людський документ”» [5, 365].

Протягом усього життя Леся Українка тяжіє до об'єднання поезій у цикли. На це звернули увагу науковці ще радянської епохи. Зокрема, Л. Міщенко зауважила, що «ліричний цикл у творчості Лесі Українки виконує важливу структурну функцію і збагачує можливості ліричних жанрів. Предмет зображення подається у різних аспектах, лірична поезія переростає рамки одноразового спалаху почуття, думки, настрою і стає органічною частиною цілого. [...] Вірші циклу в сукупності творять ніби рухливу панораму, значно ширшу сюжетну картину, аніж це може досягнути один тільки ліричний твір» [7, 102]. Думки про те, що поезія письменниці містить в собі не лише ліричне начало,

можна відшукати у роботах В. Агеєвої, О. Бабишкіна, М. Зерова, Я. Поліщука та ін. Естетикою Лесі Українки цікавилися такі дослідники, як: І. Бетко, І. Веретейченко, Н. Колошук, М. Моклиця, О. Рисак, С. Хороб та ін.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для того, щоб з'ясувати першооснови виникнення у Лесі Українки такого яскравого хисту драматурга, детально проаналізуємо поетичний доробок, адже, за словами В. Агеєвої, «поезія Лесі Українки надзвичайно важлива для інтерпретації її драматургії. У багатьох віршах сконденсовано образи, сюжетні, ситуативні повороти, які водночас або пізніше розгорталися і в розлогіших драматичних творах» [1, 47]. Отже, це ще раз підтверджує той факт, що драматичне русло в річищі ліричної поезії Лесі Українки таки існує.

Яскравим прикладом того, що для Лесі Українки було замало ліричної форми, щоб повністю виразити свої думки, є її поезія «Грішниця» (1896). З перших рядків перед нами постає панорамна картина війни, що нищить все на своєму шляху: «*Колись давно в далекій стороні / Була війна страшна і незвичайна*» [11, I, 131]. Спочатку і справді складається враження, що письменниця зображує батальну картину на зразок історичних романів. Проте авторка сама говорить нам – війна «незвичайна», і в цьому ми переконаємося, прочитавши наступні рядки: «*На поєдинки там виходили вночі / Ховаючи під пахву короговку*» [11, I, 131]. Відразу виникає питання, чому воювали вночі, адже всім відомо, що ніч на війні – це час продумування нових стратегічних ходів, час відпочинку змученого війська, зрештою, вночі могли хіба-що здійснювати розвідки. Чому ховали короговки, тоді, коли вони символізують честь війська, його належність до певного табору. Мабуть, неспроста такі деталі обирає письменниця для свого опису, адже далі ми натрапляємо на ще більш дивний факт, на цій війні у бій ідуть навіть жінки і діти. В історії людства годі відшукати такі війни, де б воювали жінки, якщо не враховувати, звичайно, амазонок та Жанну д'Арк, а про дітей годі й говорити. Проте у цій поезії немає жодного натяку на цих персонажів. Очевидно, що обраний Лесею сюжет (що засвідчує деякий епічний характер твору) є лише фікцією, вигаданою історією, яка послужила одним із інструментів для здійснення якогось іншого творчого задуму. Тобто зовсім не війну мала намір зобразити поетеса, а набагато глибші істини, заховані у підтексті.

Аналізуючи наведені вище цитати із вірша, неважко зрозуміти, що війна у темряві – це той рівень стосунків у суспільстві, який спостерігала навколо себе сама Леся Українка. «Встромити ніж у спину» – така сентенція буде найбільш адекватним поясненням слів авторки. У бій ідуть, ховаючи «короговки», тобто приховують своє справжнє обличчя, ідеї і переконання, щоб увійти в довіру, знищити ворога зсередини. Аналізуючи наступні строфи, спостерігаємо ще більш обурливий факт: «*А зрада гаслом військовим була*» [11, I, 132]. Тут явно зображено не часи козацької звитяги (а отже, не історичне минуле мається на увазі), адже козаки зрадників карали на смерть як найганебніших злочинців. Отож, остаточно переконаємося, що така досить широка, епічна за своїм характером, картина є лише зовнішньою оболонкою тих глибоких філософських ідей, що заховані під нею. Всі ці ідеї «випливають» назовні безпосередньо у діалозі, що є другою частиною поезії.

Діалог є центральною частиною твору, оскільки саме тут відбувається зіткнення протилежних ідей, що переходить у напружений драматичний сюжет. Ідеї, що їх висловили Хвора та Черниця є ідеями, гострий конфлікт яких протікає у свідомості самої письменниці. Конфлікт полягає в тому, що ідейна концепція, висловлена під іменем Черниці, зупинилася на певному етапі розвитку, не зумівши переступити постулатів християнської моралі. Ми бачимо, що монахиня щиро дотримується заповідей Господніх, а саме кається у власних гріхах, любить своїх ворогів, вірить у всесильність Бога: «*Ніхто даремне в господа не гине / Без волі божої і волос не спаде*» [11, I, 134]. Тобто цей персонаж втілює у собі риси глибоко релігійної людини, яка загалом викликає симпатію.

На протигагу ідеям Черниці, що зупинились у своєму розвитку, концепція Хворої пройшла певний переломний етап, що спричинив кардинальні зміни у світогляді героїні. Авторка спеціально так різко протиставляє погляди жінок, аби напруга зростала, досягнувши свого апогею у сповіді Хворої, де вона пояснює, що стало причиною таких змін у її свідомості: «*Мене любов ненависті навчила*» [11, I, 135]. Саме у цих словах виявляється весь драматизм ситуації, переосмисленої у вірші. Абсолютно полярні поняття «любов» і «ненависть» стоять поруч, причому перше є причиною наступного. У цьому й полягає майстерність Лесі Українки – шукати точки дотику протилежностей, осмислювати діалектику буття. Письменниця чудово розуміє, що життя загалом дуже суперечливе,

тому послідовно дотримується погляду, що формулюється як один із законів діалектики – єдність і боротьба протилежностей.

Наступний момент, що демонструє нам психологічні зміни в особистості Хворої, відбувається тоді, коли після тривалого періоду «тихого страждання», що супроводжувався депресією, у героїні раптово прокинулася ненависть: «Тоді в мені спалахнула ненависть / До тих, що нищили мою любов // Ненависть розгоралась більше й більше / Та я не знала, де її подіти...» [11, I, 136]. З психологічного погляду ненависть – це дуже сильна емоція, що наділена руйнівною силою. Проте спочатку дівчина не вмiла керувати цією емоцією, і якби так і не навчилася, то ненависть зруйнувала б хвору зсередини. Натомість ми бачимо, як один із товаришів допоміг дівчині скерувати свої переживання у правильне русло. Звісно, що з релігійного погляду такий вихід не можна назвати правильним, адже війна загалом і заповідання смерті своєму ворогові зокрема гостро засуджуються у Біблії. Але у випадку із Хворою, це був єдиний спосіб залишитися живою або не збожеволіти. Тобто відбулася своєрідна сублімація внутрішньої негативної енергії на зовнішній прояв агресії (тут – помсти ворогам). На перший погляд може здатися, що Леся Українка відверто ігнорує біблійні приписи, проте це не так, адже її героїня теж була віруючою людиною і аж ніяк не забула тих істин, які містяться у книзі книг: «Чернице, спогадай: стоїть у вашій книзі: “Ніхто не має більшої любові, як той, хто душу покладе за друзів”» [11, I, 138]. Очевидно, що ця теза виправдовує Хвору, більше того, підносить її ідеї та вчинки на вищий рівень, аніж погляди Черниці.

Ідейний конфлікт між обома героїнями суттєвий у плані пізнання драматизму мислення самої письменниці, адже він відбувається у свідомості Лесі, тобто вона змагається сама із собою, шукаючи істину. Звичайно, за характером, ідейними пориваннями, авторці більше імponує Хвора. Не буде зайвим порівняти цього персонажа із героїнею ранньої драматургії Лесі Українки Одержимою. Між ними є багато спільного, а, можливо, поезія «Грішниця» – це першооснова ідеї написання «Одержимої».

Звернемо увагу на жанрову природу аналізованої поезії. У процесі детального прочитання, було виявлено сюжет, який надає твору епічності, діалог, що виявляє тяжіння до драми, і, безперечно, лірична форма, адже твір можна віднести до «рольової лірики». Тобто поезія «Грішниця» є яскравим прикладом мікродової дифузії. Однак слід з'ясувати значення ознак кожного із родів у цій поезії.

Епічне начало (тут – батальна сцена) послужило своєрідним інструментом для втілення основної мети твору – виведення двох персонажів, які б могли втілювати конкретні ідеї. Заглибившись у витоки епічних жанрів, ми з'ясуємо, що «епос – багатозначний термін, який означає за літературною традицією оповідну поезію, зароджену в глибокій минувшині як форму зображення героїчних вчинків певного персонажа, важливих подій тощо» [6, 240]. Тому припускаємо, що авторка здійснила стилізацію героїчного епосу, адже саме цей жанр мав об'єктом свого опису сцени війни, звияжні вчинки героїв тощо. Оповідь ведеться від першої особи, у минулому часі, проте оповідач складно назвати очевидцем, оскільки обрані обставини і герої, як з'ясувалось, придумані, тому сюжет є скоріше умовністю. У ньому, звичайно ж, є авторське мовлення і мовлення персонажів, хоча персонажі показані побіжно, а їхній діалог досить схематичний: «“Чи мертва, чи зомліла?” – Питали вояки. “Несіть її в шпиталь!” – Сказав старший. “Нехай її черниці / Там одволодають, а потім буде суд”» [11, I, 132]. Власне, персонажів не так і багато, а точніше два: вояки і дівчина, що намагалася підірвати ворожі мури. Очевидно, що саме тут розпочинається наростання конфлікту. Улюблена антиномія Лесі Українки – герой і натовп яскраво постала саме у так званій «епічній» частині поезії. Відтак, ми бачимо не що інше, як втілення неоромантичної ідеї, яка, у свою чергу, зумовлює обов'язковий гострий драматизм. Нам відомо, що «визначальною рисою неоромантизму, на противагу романтизму з його концептуальним розривом між ідеалом і дійсністю, виявилася конструктивна спроба подолати протистояння цих конфліктно непереборних опозицій, завдяки могутній силі волі зробити сподіване, можливе дійсним, не опускаючи цього можливого до рівня інертного животіння» [6, 492]. Безстрашна дівчина насмілилась самотужки кинути виклик цілій ворожій армії – такий факт є ідеальною демонстрацією неоромантичного конфлікту та глибоко розкриває гостроту і серйозність поставлених письменницею проблем, які уже, очевидно, неможливо вирішити мирним способом.

Поетична форма є органічною для самої поетеси, яка вважала себе передусім ліриком. Безперечно, що для аналізованого твору притаманний ліризм як характерна ознака поетичного роду літератури. Але зауважимо, що «ліризм у загальному значенні – піднесене емоційне переживання будь-якої

події чи явища» [6, 393], він характеризується особливою емоційністю, сердечністю, схвильованістю. Виразником усіх цих рис є ліричний герой, відповідно, всі переживання і внутрішні суперечності розкриваються лише з його погляду, тобто суб'єктивно. Що ж до поезії «Грішниця», то тут, як уже було сказано, наявна так звана «рольова лірика». Поезія завжди виражає інтимні переживання автора, що втілені в суб'єкті, який інколи ототожнюється з ліричним героєм, а інколи може виконувати роль адресата і адресанта. Це засвідчує те, що ліричний суб'єкт, на відміну від ліричного героя, здатний «роздвоюватися» задля глибшого занурення у власний внутрішній світ. У випадку із аналізованим твором, ліричного героя, безперечно, немає, тому що експозиційна частина поезії містить наратора, а він, як відомо, протилежний ліричному героєві. Щодо суб'єкта поезії, то можна стверджувати, що він ніби «розчинився» у двох персонажах (Хвора і Черниця). Це пов'язано із характером переживань самої авторки, тому що її власні думки (а вони і є тими суб'єктивними переживаннями) гостро суперечать одна одній.

«Драма – літературний рід, який змальовує світ у формі дії, здебільшого призначений для сценічного втілення» [6, 207], таке визначення цього літературного роду дає словник. М. В. Моклиця трактує природу драми, взявши за основу лірику та епос: «Лірика й епос протилежні в чому? Лірика – це почуття, епос – це події. Лірика і епос – це серце і розум; це пасивність і активність; теперішнє і минуле; окреме і спільне, це приватне й історичне тощо, тощо. Зрештою, лірика тісно прив'язана і тяжіє до романтизму, а епос – до реалізму. Драма ж, як її не розглядай, завжди стоятиме посередині, як результат рівноваги двох протилежностей» [8, 261]. Ми бачимо, що дослідниця вважає подієвість головною рисою епосу, а не драми (як у словниковій статті). Це вкотре підтверджує той факт, що вступна частина поезії містить епічний характер, адже саме тут наявна дія. Натомість діалог між Хворою та Черницею зовсім позбавлений будь-яких вчинків чи подій. Це засвідчує те, що драмою у повному розумінні цього слова твір назвати не можна. Ми маємо право говорити лише про драматизм як визначальну рису драми загалом і як елемент «Грішниці» зокрема. У конфлікті між героїнями твору така настроєва домінанта, безперечно, прослідковується. За словами М. В. Моклиці, «драматичність відтворює напружений перебіг конфліктних стосунків людини і світу» [8, 261]. Взаємини між Хворою та Черницею дуже просто відтворити за схемою «людина – соціум», тому що так, як думає Черниця, думає більшість, тобто цей персонаж втілює ідеї суспільства. Той, хто протистоїть цим ідеям і висуває свої непересічні погляди (у творі це Хвора) часто викликає до себе неприязнь, нерозуміння і спротив. З'ясувавши це, не буде складно охарактеризувати головну героїню Хвору (тому що саме вона є «грішницею») як романтичного персонажа, а для творчості Лесі Українки точніше буде сказати неоромантичного. Таке судження знову повертає нас до ліричного начала, адже ми бачимо, як нетиповий герой потрапляє у надзвичайну ситуацію, що є яскравою рисою романтизму. Інша справа, як поводить себе персонаж у такій ситуації з огляду на те, що він є героєм уже неоромантичним. Мабуть, саме для цього Леся Українка використовує діалог. За допомогою такого елемента сюжету можна яскравіше зобразити протистояння неординарної особистості суспільству, за допомогою діалогу авторка наводить переконливі аргументи на захист поглядів Хворої. Наведемо цитату із твору, яка є доказом перемоги ідей цієї героїні над ідеями Черниці: «Умовкла хвора, і черниця тихо / Сиділа, очі в землю опустивши...» [11, I, 138]. Саме такий «опущений» погляд є свідченням сумніву, розкаяння і, навіть, деякої згоди. Неоромантичний герой частково досяг своєї мети. Отже, конфлікт реалізований у діалозі – це оптимальна форма зіткнення двох протилежних поглядів. Іншими словами, драматизм досягає свого апогею саме під час розмови персонажів.

Загалом всі наведені вище ознаки трьох родів літератури стали засобами для втілення головної ідеї автора – зобразити боротьбу, напружене протистояння гранично протилежних поглядів, що, зрештою, ілюструє драматизм людського існування, який, у свою чергу, є вирішальним у філософії Лесі Українки. З огляду на це, можна вибудувати своєрідну ієрархію літературних родів, елементи яких втілені у поезії «Грішниця». Останнє місце займатиме епічне начало, оскільки, по-перше, для Лесі Українки епічність не була характерною. По-друге, наратор і подієвість представлені у творі лише для виведення двох персонажів. По-третє, розповідь про війну скоріше наділена романтичними рисами, а це вже тяжіння до лірики. Друге місце займає ліризм як емоційна домінанта лірики, адже ми розуміємо, що ця поезія глибоко інтимна, тому що демонструє діалектику переживань самої

авторки. Безперечно, що прерогатива, а, відповідно, перше місце, належить драматизму, тому що саме він насичує гостротою перебіг війни у поезії, і, головне, сприяє досягненню високого напруження у дискусії між героїнями. Отже, тепер ми можемо визначити жанрову природу поезії «Гришниця» як *ліро-драматична поема*, обґрунтовуючи це тим, що ліричне і драматичне – все-таки домінуювальні елементи, а поема – жанр, що втілює у собі епічне начало.

Насамкінець зауважимо про важливу роль Біблії у творчості Лесі Українки, і яка позначилася на аналізованому творі. Дослідниця І. П. Бетко стверджує, що у творчості письменниці є три концентричні кола, пов'язані із Біблією: перше – «проблема національного самовизначення українського народу», друге – це «комплекс питань морально-етичного характеру», третє – «система складного філософського світогляду письменниці з його нерідко суперечливими тенденціями, де християнське полемізує з язичницьким, особисте з суспільним, злободенне з вічним» [3, 28–29]. Власне оце третє коло і є генератором драматизму як типу мислення, джерелом тих сюжетів, які дали змогу поетесі втілити свої суперечливі переживання. Щоправда, це лише одне із джерел, звідки можна черпати суперечливі погляди.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження вдалося з'ясувати те, що лірика Лесі Українки не менш насичена драматичними колізіями, ніж безпосередньо її п'єси. Очевидно, що ті філософські та екзистенційні проблеми, які знаходимо у поезії, згодом продовжуються у драматургії, проте осмислені уже значно ширше і масштабніше. Тобто лірику поетеси можна вважати свого роду інтродукцією до її драматургії, і на цьому неодноразово наголошували дослідники. Детальний аналіз дав змогу встановити, наскільки тісно переплетені в одній поезії елементи трьох літературних родів. Таке явище слід називати міжродовою дифузєю або еклектичністю творів. Однак простежуємо, що Леся Українка сильніше тяжіє до лірики і драми, ніж до епосу, який у неї проявляється досить слабо і схематично. Безперечно, настроєвою домінантою є драматизм, що реалізується за допомогою загостреного зіткнення ідей, напруженого розвитку дії, динамічних характерів тощо.

З'ясувалося також те, що одним із джерел драматизму у творчості Лесі Українки є Біблія. Очевидно, що для самої авторки ця книга стала універсальною енциклопедією життєвих істин, адже навіть та людина, яка є атеїстом, або зреклася християнської віри, може відшукати у Біблії ту істину, яка допоможе знайти своє призначення.

Безумовно, важливо наголосити на тому, що головною причиною появи таких драматичних переживань є життєва доля самої письменниці. Суспільний устрій, політичні умови, вплив друзів, родичів, знайомих, – усе це значно впливало на формування поглядів, концепцій і життєвих постулатів письменниці. Зрештою, фізичне безсилля, мабуть, зіграло визначальну роль, тому що людина, яка не зреалізувала себе повною мірою у суспільній, політичній, професійній діяльності, прагне надолужити втрачене у мистецтві. Власне такі твори зазвичай вражають своєю силою та геніальністю.

Список використаної літератури

1. Агеева В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / В. Агеева. – К. : Либідь, 1999. – 264 с.
2. Бабишкін О. У мандрівку століть. Слово про Лесю Українку / О. Бабишкін. – К. : Рад. письменник, 1971. – 272 с.
3. Бетко І. П. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки (Проблемний огляд) / І. П. Бетко // Слово і час. – 1991. – № 3. – С. 28–36.
4. Дзюба І. Леся Українка // З криниці літ : у 3-х т. Т. 3 : Літературні портрети; Дніпровський меридіан; Зі спогадів / І. Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 168–218.
5. Зеров М. Леся Українка / Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка // М. Зеров. – Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 2007. – С. 357–398.
6. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
7. Міщенко Л. І. Лірична поезія. Образне мислення поетеси // Леся Українка / Л. І. Міщенко. – К. : Рад. шк., 1986. – С. 99–182.
8. Моклиця М. Літературні роди // Вступ до літературознавства / М. Моклиця. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 256–264.
9. Поліщук Я. Драматургія Лесі Українки: втілення трагічного / Я. Поліщук // Дивослово. – 2005. – № 5. – С. 52–55.

10. Сулятицький М. Особливості художнього мислення Лесі Українки-драматурга (на матеріалі драми «Блакитна троянда») / М. Сулятицький // Укр. модернізм зі столітньої відстані. Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство : зб. наук. пр. – Вип. X., спец. – Рівне, 2001. – С. 90–97.
11. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.

Статтю подано до редколегії
17.05.2011 р.